

Економіка

УДК 331.5:316.334.22:314.114]:[616.98:578.834COVID-19]](477)

Підлипна Радміла Петрівна

доктор економічних наук, професор кафедри фінансів

Ужгородський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Пидлыпная Радмила Петровна

доктор экономических наук, профессор кафедры финансов

Ужгородский торгово-экономический институт

Киевского национального торгово-экономического университета

Pidlypna Radmila

Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance

Uzhgorod Trade and Economic Institute of

Kyiv National University of Trade and Economics

ORCID: 0000-0001-6886-5834

Смочко Валерія Юрїївна

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів

Ужгородський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Смочко Валерия Юрьевна

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов

Ужгородский торгово-экономический институт

Киевского национального торгово-экономического университета

Smochko Valeriia

PhD, Associate Professor of the Department of Finance

Uzhgorod Trade and Economic Institute of

Kyiv National University of Trade and Economics

ORCID: 0000-0003-0319-9783

**ДЕМОГРАФІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ ТА
ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРОЯВУ НА РИНКУ ПРАЦІ ПІД ЧАС
ПАНДЕМІЇ COVID-19**

**ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОЦИАЛЬНЫХ
РИСКОВ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПРОЯВЛЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА
ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ COVID-19**

**DEMOGRAPHIC DETERMINANTS OF SOCIAL RISKS AND
FEATURES OF THEIR MANIFESTATION IN THE LABOR MARKET
DURING THE COVID-19 PANDEMIC**

***Анотація.** У статті розглянуто теоретичні підходи до змістовності терміну «соціальний ризик», окреслено їх класифікаційні ознаки. Досліджено вплив на ринок праці карантинних обмежень внаслідок пандемії COVID-19, визначено послідовність прояву соціальних ризиків, пов'язаних зі зниженням рівня економічної активності. Україна перебуває в умовах економічної та політичної нестабільності починаючи з 2014 року, що стало наслідком не тільки «гібридної війни» з боку Росії (на той час основного торгового партнера), але й хронічної неефективності державного та корпоративного управління. Пандемія 2020-го тільки посилила стагнацію економіки, річне скорочення ВВП сягнуло 4%. Негативних змін зазнав ринок праці, погіршилися базові соціальні індикатори – зайнятість населення та рівень безробіття; зменшилась кількість трудових мігрантів за кордоном і, відповідно, скоротилися грошові трансферти з-за кордону; знизилися доходи населення через зменшення заробітної плати, часткову чи повну втрату роботи, призупинення чи припинення діяльності фізичних осіб-підприємців та самозайнятих осіб. Зростає різниця між показниками активного та неактивного населення, що посилює соціальне навантаження на зайняте населення. Із 15915,3 тис. зайнятих осіб кількість застрахованих осіб*

становила тільки 12823,5 тис., в той час як кількість пенсіонерів – 11131,0 тис. осіб, тобто коефіцієнт демографічної залежності пенсійної системи в Україні становить 0,87 (кількість пенсіонерів на одного працюючого). Видатки на соціальні виплати, без урахування пенсій, в Україні у 8–20 разів менше порівняно з найближчими європейськими сусідами; при тому, що кількість громадян, що перебувають за межею бідності, у 2–5 разів більше за показники сусідніх країн. Наслідком коронакризи стало не тільки падіння ВВП, але й збільшення дефіциту державного бюджету до 5,3% ВВП у 2020 році та до 5,5% ВВП у 2021 році. Зростає ризик того, що повторні хвилі коронавірусу та провальні темпи вакцинації зведуть нанівець оптимістичні прогнози щодо вітчизняної економіки на найближче десятиліття.

Ключові слова: ринок праці, робоча сила, соціальні ризики, економічна стагнація, пандемія COVID-19.

Анотація. В статті розглянуті теоретичні підходи до змістовності терміна «соціальний ризик», визначені його класифікаційні ознаки. Досліджено вплив на ринок праці карантинних обмежень внаслідок пандемії COVID-19, визначено послідовність прояву соціальних ризиків, пов'язаних зі зниженням рівня економічної активності. Україна перебуває в умовах економічної та політичної нестабільності починаючи з 2014 року, що стало наслідком не тільки «гібридної війни» з боку Росії (основного торговельного партнера в той час), але й хронічної неефективності державного та корпоративного управління. Пандемія 2020 року тільки посилює стагнацію економіки, річне скорочення ВВП становило 4%. Негативні зміни відбулися на ринку праці, погіршилися базові соціальні індикатори – зайнятість населення та рівень безробіття; знизилася кількість трудових

мигрантов за рубежом и, соответственно, сократились денежные трансферты из-за рубежа; снизились доходы населения из-за уменьшения заработной платы, частичной или полной потери работы, остановки либо прекращения деятельности физических лиц-предпринимателей и самозанятых лиц. Растет разница между показателями активного и неактивного населения, что усиливает социальную нагрузку на занятое население. Из 15915,3 тыс. занятых лиц количество застрахованных лиц составила только 12823,5 тыс., в то время как количество пенсионеров – 11131,0 тыс. человек, то есть коэффициент демографической зависимости пенсионной системы в Украине составляет 0,87 (количество пенсионеров на одного работающего). Расходы на социальные выплаты, без учета пенсий, в Украине в 8-20 раз меньше по сравнению с ближайшими европейскими соседями; при том что количество граждан, находящихся за чертой бедности, в 2-5 раз больше показателей соседних стран. Следствием коронакризиса стало не только падение ВВП, но и увеличение дефицита государственного бюджета до 5,3% ВВП в 2020 году и до 5,5% ВВП в 2021 году. Возрастает риск того, что повторные волны коронавируса и провальные темпы вакцинации сведут на нет оптимистичные прогнозы относительно отечественной экономики на ближайшее десятилетие.

Ключевые слова: рынок труда, рабочая сила, социальные риски, экономическая стагнация, пандемия COVID-19.

Summary. Current article considers theoretical approaches to the consistency of the term "social risk", outlines their classification features. The impact on the labor market of quarantine restrictions due to the COVID-19 pandemic was investigated, the sequence of manifestation of social risks associated with a decrease in the level of economic activity was determined. Ukraine has been in conditions of economic and political instability since 2014,

which was the result not only of a "hybrid war" from Russia (the main trading partner at that time), but also of chronic inefficiency of state and corporate governance. The 2020 pandemic only intensified the stagnation of the economy, with an annual GDP contraction of 4%. The labor market has undergone negative changes, basic social indicators have get worse – employment of the population and the level of unemployment; the number of labor migrants abroad has decreased and, accordingly, money transfers from abroad have reduced too; incomes of the population decreased due to a reduce of salary, partial or full loss of job, suspension or termination of activities of individual entrepreneurs and self-employed persons. The difference between the number of the active and inactive population is growing, which increases the social pressure on the employed population. Of the 15915.3 thousand employed persons, the number of insured persons was only 12823.5 thousand, while the number of retirees was 11131.0 thousand, that is, the coefficient of demographic dependence of the pension system in Ukraine is 0.87 (the number of retirees per one worker). Disbursement on social payment, excluding pensions, in Ukraine are 8-20 times less than in the closest European neighbors; despite the fact that the number of citizens living below the poverty line is 2-5 times higher than the indicators of neighboring countries. The consequence of the COVID-19 crisis was not only a drop in GDP, but also an increase in the state budget deficit to 5.3% of GDP in 2020 and to 5.5% of GDP in 2021. There is a growing risk that repeated waves of COVID-19 and unacceptably slow roll-out of vaccination will undermine optimistic forecasts for the domestic economy for the next decade.

Key words: labor market, labor force, social risks, economic stagnation, COVID-19 pandemic.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Події 2020 року внесли суттєві зміни у показники соціально-економічного розвитку країни. Цілком очевидно, що надалі можна очікувати на суттєві негативні зміни у

всіх соціальних показниках внаслідок пандемії COVID-19 та карантинних обмежень. Рівень економічної активності населення, зайнятість, безробіття – ці та інші близькі за змістом явища були та залишаються в епіцентрі інтересів, життєвих цінностей населення. Не потребує особливих доведень твердження, що значення праці в житті економічно активної людини залишається вельми суттєвим. Суспільно корисна праця відіграє вирішальну роль у розвитку економіки та суспільства, є основою добробуту сім'ї, реалізації нагромадженого трудового потенціалу, примноження людського капіталу та самореалізації особистості. Нині в усіх сферах суспільного життя, суспільно корисної праці та зайнятості відбуваються багатовекторні та суперечливі зміни. В умовах нестабільної внутрішньої економічної ситуації, підсиленої негативним впливом глобальних фінансово-економічних та соціальних криз, зовнішньої військової, політичної та економічної агресії призвели до зростання ризиків безробіття, знецінення доходів, і, як наслідок, до фінансової скрути та зубожіння населення. Зокрема зростає чисельність населення, ресурси яких є дуже обмеженими та не дозволяють підтримувати прийнятний в суспільстві рівень життя. Отже, всезростаючого значення набуває питання захищеності громадян від цих ризиків.

Недосконалість системи соціального захисту, викликана неузгодженістю між соціальною та економічною політикою держави, послаблюють соціальний розвиток держави, призводять до посилення соціальних ризиків. В умовах пандемії COVID-19 соціальні ризики стали більш явними, пандемія несподівано окреслила глобальну проблему: сучасне суспільство є «суспільством ризику». Ризики стають повсякденним, однак часто доволі непередбачуваним явищем, тому першочергово значення набуває якщо не усунення, то хоча б мінімізація ризиків. Всезростаючого значення набуває питання захищеності громадян від цих ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у

дослідження соціальних ризиків зробили провідні вітчизняні вчені, серед яких слід відзначити: В. Базилевича, Л. Донця, І. Курило, Е. Лібанову, О. Панькова, О. Макарову, Г. Міщук, В. Надрагу, Г. Назарову, О. Новікову, М. Романюка, Л. Черенько, А. Шастун. А. Мерзляк і Т. Кравченко досліджують державну політику у сфері управління соціальними ризиками [11], С. Березіна – чинники та напрями їхньої мінімізації [12]. О. Герасименко та А. Колот одними з перших окреслили соціально-економічні виклики для України, що виникли внаслідок пандемії [14]. Проаналізувавши результати їх роботи, можна визначити вектор подальших досліджень. В їх фундаментальних роботах висвітлюються питання методології та методики аналізу ризиків, проблеми впливу ризиків на розвиток економіки, подолання ризиків та небезпек в умовах пандемії COVID-19, проведення соціологічних досліджень про уявлення ризику населенням, ставлення до ризику сучасного суспільства, визначення напрямів управління ризиками та ін. Водночас недостатньою є кількість публікацій, присвячених саме мінімізації впливу соціальних ризиків.

Метою даного дослідження є розгляд теоретичних підходів до змістовності терміну «соціальний ризик» та окреслення їх класифікаційних ознак, здійснення аналізу стану та динаміки соціально-демографічних показників ринку праці в Україні, узагальнення тенденцій розвитку соціальних ризиків та визначення особливості їх прояву на ринку праці під час пандемії COVID-19. Методологія дослідження ґрунтується на узагальненні та критичному аналізі статистичних та аналітичних даних, систематизації індикативних показників функціонування ринку праці, розкриття їх сутності, взаємозв'язку і взаємозалежності. Інформаційною базою дослідження є офіційні документи, статистичні звіти, публікації та методичні матеріали загальнодержавних організацій, установ та відомств.

Виклад основного матеріалу. Поняття «суспільство ризику» ввів у сучасну соціологію німецький науковець Ульріх Бек, згодом він розробив і

теорію «світового суспільства ризику»: Науковець заклав основи для формування нового підходу до вивчення проблем суспільства сьогодення з позицій ризику, згідно з яким у сучасному суспільстві має місце: універсализація ризику, глобалізація ризику, інституціоналізація ризику [1]

Разом з цим, як логічно зазначає О. Ренн [2], широка популярність теорії ризику У. Бека не сприяла систематизації знань і призвела до існування щонайменше ще трьох підходів:

- теорія «калькулятивної раціональності» М. Фуко (ризик конструюється через людський дискурс, а також через інституції та соціальні практики) [3];

- культурно-символічна концепція ризику М. Дуглас і А. Вільдавські (виділяється, як специфічна культура, яка задає той чи інший рівень ризиків та історичною динамікою як специфічним джерелом нових ризиків) [4];

- соціально-перцептивна концепція ризику Н. Лумана і П. Словіка (характерне розуміння ризику в якості маркера невизначеності) [5].

В основу концепції суспільства ризику покладено формування нового погляду на суспільство з позицій ризику, тобто разом виробництво благ супроводжується виробництвом ризиків; виробництво благ та ризиків пов'язані середовищем існування: природним, техногенним, соціальним, економічним тощо; середовище існування виступає водночас виробником та споживачем цих ризиків; виникають нові типи соціальних конфліктів, пов'язаних із виробництвом та розповсюдженням ризику; основною метою та завданням суспільства ризику виступає забезпечення безпеки [6].

Проведений нами аналіз наявних підходів засвідчив, що в основу більшості визначень покладено наступні загальні характеристики соціальних ризиків:

- визначення ризику як вірогідності виникнення небезпеки [7];
- можливості прояву негативних наслідків [8];
- небезпек, які спричиняють збитковість [9];

– трактування ризику як вірогідності відхилення від встановленої мети, недосягнення цілей [10];

– реальна загроза матеріальних і моральних збитків, яка руйнує життєву стабільність і відносне благополуччя населення [11].

Відповідно, для більш деталізованого, сутнісного аналізу та розроблення заходів із запобігання соціальним ризикам або мінімізації їх наслідків доцільно окреслити класифікаційні ознаки соціальних ризиків. Соціальні ризики стосуються соціальної сфери життєдіяльності людства. Їх реалізація призводить до матеріальної незабезпеченості внаслідок часткової чи повної втрати доходу, погіршення стану здоров'я, порушення базових прав і свобод людини. Аналіз показує, що за ознакою ймовірності настання, джерел виникнення і характеру дії соціальні ризики доцільно поділити на такі групи: ризики соціальної політики, ризики ймовірнісного типу настання, фізіологічні ризики і поведінкові ризики.

Ризики соціальної політики пов'язані з ризиковими рішеннями суб'єктів соціальної політики. Це ризики, що виникають у сфері послуг (освіта, культура, охорона здоров'я, комунальне обслуговування, транспорт і зв'язок та ін.), ризики демографічного і соціального характеру (ризики багатодітності, неповної сім'ї, сирітства), екологічні ризики тощо.

Ризики ймовірнісного типу настання – це ризики, що випадково виникають у соціальній сфері у результаті недотримання вимог охорони праці чи порушень встановлених правил безпеки (трудова каліцтво, тимчасова чи постійна втрата працездатності, професійне захворювання тощо).

Фізіологічні ризики – це ризики, причинами яких є фізіологічні реакції чи властивості організму конкретної людини (народження, вагітність та пологи, старість, смерть).

Поведінкові ризики – це ризики, причинами яких є рішення і вчинки конкретних людей, що діють як самостійні особи. Ці рішення можуть бути

як мотивованими, так і не мотивованими рішеннями індивідів чи групи осіб. Сюди відносять алкоголізм, наркоманію, корупцію, злочинність, масові протести тощо. Наведений розподіл відповідає вимогам соціального захисту в частині визначення превентивних і захисних методів, що значною мірою може зменшити наслідки ризиків [12].

Mazzoleni et al. показують у своєму дослідженні, що соціальні виклики, ризики та пріоритети в усьому світі змінюються через обмеження, накладені національними урядами для стримування дифузії пандемії Covid-19 [13]. І хоча стверджувати про остаточні ґрунтовні висновки щодо ефективної протидії новим соціальним ризикам не має можливостей, наукове співтовариство має моральний обов'язок ставити питання та намагатися надавати міждисциплінарний аналіз та перспективне бачення, що базується на соціально-економічних, організаційних та етичних викликах, що виникають внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій.

Всебічно розглянуті теоретичні підходи до змістовності терміну «соціальний ризик» дозволяють стверджувати, що не всі соціальні ризики можна адекватно компенсувати, адже наслідки деяких носять глобальний характер. Саме тому актуалізується питання формування адекватного та дійового механізму управління соціальними ризиками. Криза, спричинна пандемією COVID-19, як і будь-яка криза, закінчиться. Вона є водночас і епідеміологічною, і економічною, і соціальною, і геополітичною. Але наслідки кризи залишать свій відбиток на рівні життя населення. Перед Україною постає колосальна аналітична робота щодо зведення до мінімуму негативних соціально-економічних наслідків пандемії. Подолання кризи вимагає прийняття швидких рішень, які зазвичай мають тактичний характер, зокрема продовження реформ, забезпечення макроекономічної стабільності, стимулювання економічного зростання.

Заходи, що прийняті національними інститутами влади, у т. ч. України, з метою обмеження поширення COVID-19 та уникнення

масштабних втрат серед населення, мають, як мінімум, потрійні наслідки для економічного зростання. Перший – це шок пропозиції. Органами законодавчої і виконавчої влади та місцевого самоврядування адміністративним шляхом призупинена господарська, підприємницька діяльність низки секторів економіки, і серед них – туризм, громадське харчування, транспорт, індустрія спорту та розваг. Другий – це шок попиту. Йдеться про те, що доходи суб'єктів господарської діяльності, а отже, й домогосподарств, що пов'язані із секторами економіки, діяльність яких призупинена, заборонена чи обмежена, стрімко знизилися і цей процес триває. Більшість домогосподарств обмежують витрати через зниження доходів, погіршення споживчих настроїв та непередбачуваного майбутнього. За короткий період приватне споживання сконцентрувалося на товарах першої необхідності; попит на інші товари суттєво зменшився, що негативно впливає на всі сфери економічної діяльності. Третій – шок міжнародної торгівлі. Обмеження вільного переміщення товарів, людей, зниження до мінімуму міграційних потоків, подорожей призвело до порушення глобальних логістичних ланцюгів, дефіциту проміжних товарів із країн, які зазнали найбільших втрат внаслідок пандемії [14, с. 16].

Дестабілізація світового ринку праці в 2020 році внаслідок пандемії COVID-19 досягла історично безпрецедентних масштабів, що значно перевищили вплив світової економічної кризи 2009 року. За оцінками МОП, у 2020 році загальносвітовий обсяг робочого часу скоротився приблизно на 8,8% у порівнянні з 4 кварталом 2019 року, що еквівалентно 225 мільйонам повних робочих місць. Згідно з оцінками, сумарний світовий дохід працівників скоротився на 8,3% , що становить 3,7 трильйона доларів або 4,4% світового ВВП. Показово, що скорочення зайнятості в 2020 р привело в першу чергу до зростання бездіяльності (неактивності), а не безробіття. Масштаби бездіяльності, на частку якого припадає 71% скорочення зайнятості в світі, вирости на 81 млн. осіб [15].

За останніми даними обстежень МОП виявлено симптоматичний контраст між масштабною втратою робочих місць у найбільш постраждалих секторах (туризм, розміщення і громадське харчування, мистецтво і культура, роздрібна торгівля, будівництво тощо) і позитивним зростанням зайнятості, що спостерігається в ряді секторів висококваліфікованих послуг (таких як інформаційні та комунікаційні, фінансова та страхова діяльність). Наголошується, що внаслідок цієї розбіжності суттєво зростає ризик посилення нерівності усередині країн, хоча й існують значні відмінності між країнами щодо ступеня тяжкості впливу кризи на робочі місця в найбільш постраждалих секторах.

Експерти МОП очікують, що відновлення ринку праці почнеться в другій половині 2021 року, особливо беручи до уваги початок глобального процесу вакцинації. Однак, враховуючи суттєве відставання реальних темпів вакцинації від запланованих у більшості країн, у тому числі в Євросоюзі, існує значна невизначеність разом із ризиками, які можуть уповільнити або звести нанівець відновлення ринку праці. Фактичні темпи і якість відновлення залежатимуть від широкого спектра політичних, економічних та медичних чинників, перш за все від масштабів та ефективності вакцинації.

Україна перебуває в особливо вразливому стані, оскільки економіка країни задовго до пандемії скотилася в стагнацію, що стало наслідком не тільки «гібридної війни» з боку основного, на той час, торгового партнера – Росією, але й хронічної неефективності державного та корпоративного управління. У моделях оцінювання конкурентоспроможності (Всесвітній Економічний Форум) Україна знаходиться у найнижчій корзині «факторних» країн, економіка яких спирається на якийсь базовий внутрішній фактор конкурентоспроможності, рідше – на їх комбінацію. Приміром, в Росії це енергоресурси (газ, нафта). В Україні – трудові ресурси: кваліфікована, але дешева робоча сила. На жаль, Україна так і не

змогла реалізувати свою базову конкурентну перевагу, ми так і не зуміли перейти в наступну категорію країн, де основою конкурентоспроможності є продуктивність праці (ну і, відповідно, у нас примарні шанси потрапити до третьої групи найбільш розвинутих економік світу, де фактором конкурентоспроможності є інновації, креативність та економіка знань).

Основні показники ринку праці в Україні за 2013-2020 рр. наведені у таблиці 1. Дані свідчать, що в Україні критично низький рівень використання трудових ресурсів, попри їх високий потенціал: у 2020 році лише 51,7% українців віком 15 років і старше належали до робочої сили; у віковій групі 15-70 років показник дещо вищий – 56,2%. Із 15915,3 тис. зайнятих осіб кількість застрахованих осіб становила тільки 12823,5 тисяч; в той час як кількість пенсіонерів – 11131,0 тис. осіб, тобто коефіцієнт демографічної залежності пенсійної системи в Україні становить 0,87 (кількість пенсіонерів на одного працюючого), що за хронічного дефіциту пенсійного фонду є не надто оптимістичним. Рівень економічної активності населення віком 15-70 років у 2020 році, порівняно з 2013 роком зменшився на 2,8% і становив 17589,5 тис. осіб, з них 16971,8 тис. осіб (96,5%) були у працездатному віці. У 2020р. із зазначеної кількості громадян віком 15-70 років 15915,3 тис. осіб або 90,5% були зайняті економічною діяльністю, а решта 1674,2 тис. осіб, класифікуються як безробітні (за методологією МОП). Рівень безробіття населення віком 15-70 років у 2020 році порівняно з 2013 роком збільшився на 2,2 відсотка та становив 9,5% економічно активного населення зазначеного віку, а серед населення працездатного віку – 9,9% (що, приміром, у 2,5 рази перевищує аналогічний показник у сусідній Польщі) [16].

Таблиця 1

Основні показники ринку праці в Україні за 2013-2020 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Наявне населення, тис. осіб	45553,0	45426,2	42929,3	42760,5	42584,5	42386,4	42153,2	41902,4	
Рівень економічної активності населення (робоча сила)	у віці 15-70 років								
	у середньому, тис. осіб	20824,6	19920,9	18097,9	17955,1	17854,4	17939,5	18066,0	17589,5
	у % до населення відповідної вікової групи	64,9	62,4	62,4	62,2	62,0	62,6	63,4	62,1
	працездатного віку								
	у середньому, тис. осіб	19399,7	19035,2	17396,0	17303,6	17193,2	17296,2	17391,8	16971,8
	у % до населення відповідної вікової групи	72,9	71,4	71,5	71,1	71,5	72,7	74,0	72,8
Зайняте населення	у віці 15-70 років								
	у середньому, тис. осіб	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3	15915,3
	у % до населення відповідної вікової групи	60,2	56,6	56,7	56,3	56,1	57,1	58,2	56,2
	працездатного віку								
	у середньому, тис. осіб	17889,4	17188,1	15742,0	15626,1	15495,9	15781,6	15894,9	15244,5
	у % до населення відповідної вікової групи	67,3	64,5	64,7	64,2	64,5	66,1	67,5	65,6
Безробітне населення (за методологією МОП)	у віці 15-70 років								
	у середньому, тис. осіб	1510,4	1847,6	1654,7	1678,2	1698,0	1578,6	1487,7	1674,2
	у % до робочої сили відповідної вікової групи	7,3	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	9,5
	працездатного віку								
у середньому, тис. осіб	1510,3	1847,1	1654,0	1677,5	1697,3	1577,6	1486,9	1673,3	

	у % до робочої сили відповідної вікової групи	7,8	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	8,6	9,9
Середньооблікова кількість штатних працівників		9720	8959	8065	7868	7679	7661	7443	7345

Джерело: розраховано за даними [16]. (Дані наведені без урахування тимчасово окупованих територій)

Особливо у складних умовах на ринку праці перебувають особи з інвалідністю як одна із найбільш вразливих соціальних груп населення. Станом на 1 січня 2020 року в Україні налічувалося близько 2,7 млн. осіб з інвалідністю, серед яких понад 1,3 млн. осіб з інвалідністю 3 групи, які переважно можуть працювати – і здебільшого потребують роботи, оскільки розмір пенсійної виплати по інвалідності 3 групи складає тільки 50% пенсії за віком. В той же час кількість працюючих осіб з інвалідністю за 2019 рік офіційно становила лише 418 тис. осіб; а в «пандемічному» 2020 році очікувано саме ця соціальна група найбільше потерпала від депресивних явищ на ринку праці.

Зазначимо, що видатки на соціальні виплати, без урахування пенсій, становлять в Україні дещо більше 100 млрд. гривень (3 млрд. євро в еквіваленті), що у 8–20 разів менше порівняно з найближчими європейськими сусідами. При цьому Україна потребує значно більше витрат на соціальну допомогу, оскільки кількість громадян, що перебувають за межею бідності, у 2–5 разів більша за показники сусідніх країн.

В Україні одна з найвищих, порівняно з іншими країнами регіону, часток молоді віком 15-24 років, що не працює і не навчається: всього – 16%, серед чоловіків – 12%, жінок – 20%. За цим показником Україна в 1,5 рази поступається середньому в Європі та майже в 2 рази – Польщі. Частка молоді у структурі населення України становить 25,3 відсотка, що менше за показник ЄС (31%), навіть незважаючи на відносно зрілу вікову структуру

його населення. Головні причини зменшення частки молоді – негативний природний приріст населення та високий рівень еміграції серед молоді [16].

Динаміка активності населення протягом 2013-2020 років відображено на рисунку 1; дані наведені без урахування тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та анексованої Автономної Республіки Крим. Для наочності на рисунку відображено й динаміку чисельності наявного населення України за той же період (верхній графік та права додаткова вісь); з 2015 р. дані по наявному населенню наведені без урахування тимчасово окупованих та анексованих територій, що й пояснює «сходінку» 2014-2015 року на графіку.

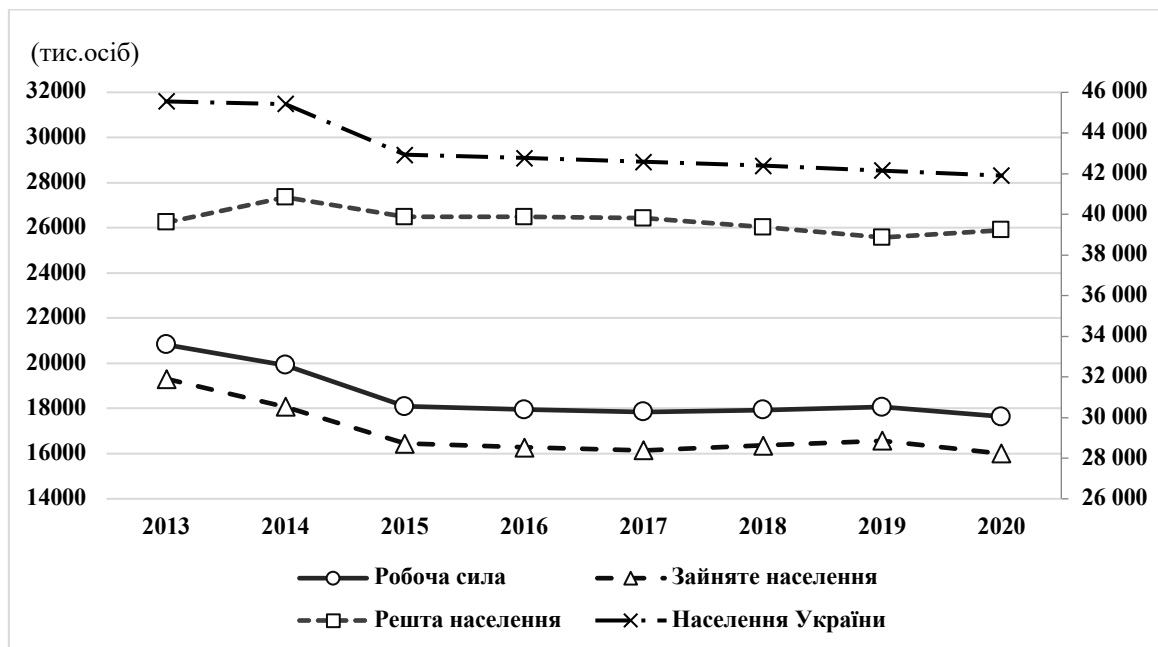

Рис. 1. Динаміка активності населення України

Джерело: побудовано за даними [16]

Як бачимо, «вилка» між зайнятим населенням та рештою населення помітно зростає протягом 2013-2015 років, що зумовлено постреволуційною економічною стагнацією, посиленою «гібридною війною». До 2017 року ситуація стабілізувалася, а протягом 2017-2019 років навіть проявилася помітна позитивна тенденція до скорочення розриву між зайнятим та неактивним населенням. Однак ця тенденція навряд чи є

наслідком успішної реалізації певної державної цільової програми по оздоровленню ринку праці (приміром, затвердженої у 2012 році урядом Азарова «Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року», про яку наступні українські уряди ніколи не згадували або й не здогадувалися); цю тенденцію, на нашу думку, скоріш за все слід пов'язувати з активізацією реалізації пенсійної реформи, починаючи з 2015 року. Якраз саме на 2015-2017 рр. припадає пік другого етапу пенсійної реформи, що характеризується вирівнюванням пенсійного віку чоловіків і жінок (60 років) та встановленням мінімального страхового стажу в 15 років. Що спонукало як до детінізації ринку праці та, відповідно, зростанню рівня зайнятості і зменшенню рівня безробіття, так і зростанню кількості застрахованих осіб – і, відповідно, зростанню надходжень єдиного соціального внеску. Розпочатий у 2017 році третій етап пенсійної реформи встановлює ще більш жорсткі нормативи щодо пенсійного віку та страхового стажу, що, безумовно, відобразилося на темпах скорочення кількості пенсіонерів – і темпах зростання кількості зайнятого населення. Так, якщо впродовж 2011-2016 років темпи скорочення кількості пенсіонерів склали в середньому 1% щорічно, то у 2017-2019 роках зросли до щорічних 1,6%. В той же час, якщо протягом 2013-2017 рр. рівень зайнятого населення скорочувався в середньому на 1% щорічно, то протягом 2017-2019 років показував щорічний ріст у 1,3 відсотків. При тому, що загальна чисельність наявного населення в Україні протягом останнього десятиліття демонструє стійку тенденцію до скорочення зі щорічним середнім показником у «мінус» 0,5 відсотки.

У 2020 році «вилка» між зайнятим та неактивним населенням знову демонструє зростання, що відображає скорочення рівня зайнятості та зростання безробіття. Пандемія COVID-19 і запровадження карантинних обмежень суттєво вплинуло на ринок праці та трудові відносини, причому

кардинальні зміни зачепили саму філософію трудових відносин, і далекосяжні наслідки цих змін важко спрогнозувати, враховуючи, що вони носять глобальний характер. Однак очевидно, що як мінімум протягом поточного року негативні тенденції та ризики на вітчизняному ринку праці збережуться. Як і у вітчизняній економіці загалом.

Так, середньооблікова чисельність застрахованих осіб на 1 січня 2021 року зменшилась порівняно із показниками на 01.01.2020р. на 406 474 осіб або на 3,8% та становила 10 208 562 осіб. При цьому кількість платників єдиного податку (юридичні та фізичні особи) за 2020 рік зменшилась значно радикальніше – на 1 349 681 особу або на 28,5 відсотків, та становила 3 389 443 особи. Продовжила зростати сума недоїмки із сплати єдиного податку, яка на 01.01.2021р. становила 19,2 млрд. грн., що на 13,9% більше ніж на 01.01.2020 р. [17].

Слід враховувати, що далеко не всі, хто офіційно не працює, реєструються в центрах зайнятості, а тому фактично безробітних в Україні набагато більше за офіційну статистику. До того ж, протягом 2020 року в країні закрилося 232 тисячі ФОП (що на 16% більше ніж за попередній рік), однак механізм надання допомоги по частковому безробіттю для фізичних осіб-підприємців почав діяти лише з 06.06.2020, до того ж більшість підприємців не поспішали ним скористатися у відведений законодавством 90-денний термін через доволі скромний розмір щомісячної допомоги (2782 грн.), розраховуючи, що власну справу невдовзі пощастить відновити. Дехто перебивається разовими заробітками, багато ж наших співвітчизників вважають за краще працювати (хоча б тимчасово) за кордоном. Тож навіть без урахування трудових мігрантів реальна кількість тих, хто не має роботи, може коливатися в межах від 1,5 до 2 мільйонів.

Трудова міграція українців за кордон не має офіційного виміру, кількісна оцінка цього явища проводиться опосередковано за відкритими джерелами, однак більшість експертів здебільшого оперують близькими

даними. Так, Мінсоцполітики оцінює кількість трудових мігрантів у 2019 році у 3,2 млн. осіб, Національний банк – у 3 млн., а Інститут демографії та соціальних досліджень – у 2,5-3 млн. осіб. Протягом 2020 року, внаслідок пандемічних обмежень, в Україну повернулося близько 500 тис. осіб (або 16,6%), в той час як приватні грошові перекази з-за кордону скоротилися на 20%: з 3014 млн. до 2412 млн. доларів США.

Пандемія не надто вплинула на міграційні настрої українців. За даними соціологічних досліджень (група «Рейтинг», центр Разумкова, КМІС та інші), у 2020 році думали щодо трудової міграції за кордон в середньому 38% українців (у 2019 р. – 35%), причому серед молоді 18-29 років цей показник два роки поспіль сягає 60%, а у віковій групі 30-39 років – 50%. Серед громадян 40-49 років міграційні настрої навіть посилюються – 49% проти 42% у 2019 р., як і в групі 50-59 років, де до трудової міграції готові 29% опитаних (26% у 2019 р.). Не надто оптимістичні настрої для постковідного відновлення суспільства.

В цьому контексті визиває здивування свіжа, затверджена урядом на початку березня 2021 р., «Національна економічна стратегія на період до 2030 року», що передбачає, серед іншого, до 2030 року не лише зниження рівня безробіття до 6 відсотків, але й зростання реального ВВП не менше ніж у два рази, а в перерахунку на душу населення – не менше ніж до 10 тис. доларів США (у 2019 році цей показник становив 3659,8 доларів) [18].

Незрозуміло, якими вихідними даними оперували розробники Стратегії-2030, якщо, за офіційною інформацією, у 2020 році падіння ВВП склало 4,4 відсотки, і темпи росту ВВП у найближчі два-три роки, навіть за оптимістичними прогнозами національного банку, не перевищуватимуть 4,2-4,6%. Хоча прогнози Світового банку щодо України, з огляду на високу невизначеність у розгортанні вакцинації та повільні темпи структурних реформ, більш стримані – 3,8% зростання ВВП у 2021 році та 3-3,5% у наступні два роки. Такий прогноз враховує як можливі тимчасові локдауни

в першій половині 2021-го через затримки з вакцинацією, так і позитивні тренди в розвитку сільського господарства і переробної промисловості [19]. Слабке зростання економіки України відзначалося ще до пандемії, тож прогнозовані темпи росту української економіки (максимум 4,5%) вочевидь не досягнуть до необхідних мінімальних 7% щорічного росту для подвоєння ВВП протягом десятиліття.

Наслідком коронакризи стало суттєвого збільшення дефіциту державного бюджету 2020 року: з 2,1% до 5,3% ВВП, що стало антирекордом за останні роки. У держбюджет на 2021 рік також закладено значний дефіцит у розмірі 5,5% ВВП. Зауважимо, що й у більшості країн світу, незважаючи на ризик боргового навантаження для державних фінансів країни, бюджетний дефіцит став дієвим механізмом подолання посткризової рецесії та відновлення економічного зростання.

Дієвим інструментом підтримки вітчизняної економіки в скрутний період могли б стати й резерви Національного банку України. Однак Нацбанк чомусь обрав тактику зростаючих резервів при спадаючій економіці. Так, протягом 2019-го року спостерігався спад економіки – і «синхронний» ріст валютних резервів НБУ; в результаті ВВП за рік скоротився на 0,5 відсотків (уперше з 2016 року), а резерви зросли на 20,5% – до 25,3 млрд. доларів США. У 2020-му році ситуація тільки погіршилася: у першому півріччі ВВП обвалився на 11,4% – а резерви НБУ досягли 27 млрд. доларів США; у другому півріччі економіка дещо пожвавилася (внаслідок карантинного послаблення, а не стимулювання), тож за результатами року падіння ВВП «тільки» мінус 4,4% – зате рекордні 29 млрд. доларів США в резервах НБУ (річне зростання понад 15%). У той час, коли інші країни в форс-мажорних умовах пандемії тратили свої резерви на підтримку економіки і споживчого попиту, Україна накопичувала валютні резерви – і зовсім не для стимулювання вітчизняної економіки в критичні часи, а в інтересах зовнішніх кредиторів, оскільки саме нарощування

резервів НБУ є однією з базових умов кредитування міжнародними кредиторами (тим же Міжнародним валютним фондом, приміром); в той же час задовільний, з точки зору кредиторів, обсяг резервів є гарантією повернення кредитів чи принаймні відсотків по них. Прикметно, що влітку 2020-го року (саме після першої – «пробної» – хвилі коронавірусу) Мінфін достроково викупив державні боргові зобов'язання з терміном погашення у 2021-2022 рр. на 872 млн. доларів і ВВП-варанти з терміном погашення у 2040 р. на \$320 млн. доларів [17].

За таких недалекоглядних та неузгоджених між державними інституціями підходів виживання української економіки приречено на самоплив. Що значно посилює економічні, соціальні, а в результаті і політичні ризики українського суспільства.

Висновки. Вплив пандемії COVID-19 на світову економіку визнано безпрецедентним і таким, що за наслідками перевищує глобальну кризу 2009 року. Українська економіка й до пандемії перебувала в уразливому стані, ледь оговтавшись від кризи 2014 року (гібридна війна, втрата територій, значної частини виробничого ресурсу, російського ринку тощо). Падіння ВВП, що розпочалося в 2019 році через незграбність і розбалансованість влади, значно посилювалося в 2020-му році з початком пандемії. Українська економіка зіткнулася з серйозними викликами, до яких не була готова ні структурно, ні інституціонально. Ряд негативних змін зазнав вітчизняний ринок праці, погіршилися базові соціальні індикатори: скоротилася зайнятість населення та зріс рівень безробіття; зменшилась кількість трудових мігрантів за кордоном і, відповідно, скоротилися грошові трансферти в Україну з-за кордону; впали доходи населення через зменшення зарплати, часткову чи повну втрату роботи, припинення чи припинення діяльності фізичних осіб-підприємців та самозайнятих осіб.

Повторні хвилі коронавірусу та провальні темпи вакцинації звели нанівець оптимістичні прогнози щодо вітчизняної економіки на 2021 рік.

Якщо попередній рік вдалося завершити з річним показником інфляції 5%, то в січні 2021 р. інфляція прискорилося до 6%, а в лютому посилилася до 7,5%; тому мало ймовірно, що за результатами року вдасться утримати інфляцію в межах 7 відсотків.

Слід зауважити, що ріст цін – загальносвітовий тренд. Відновлення економік та споживчого попиту (перш за все на сільськогосподарську продукцію, сировину та корисні копалини) у 2021 році «підштовхує» ціни на глобальному ринку. Однак вагомим драйвером інфляції стали так звані програми кількісного пом'якшення: світ поступово починає відчувати наслідки масштабного друку грошей. Так, тільки у США протягом минулого року реалізували кілька програм економічного стимулювання загальною вартістю \$5 трлн; кошти для програм уряду надавала Федеральна резервна система США – де-факто, за рахунок емісії. І темпи перенасиченості ринків грошима набагато перевищують темпи зміни обсягів виробництва та споживання, що неминуче призводить до росту цін.

Від глобальної інфляційної спіралі неможливо ухилитися, але найбільше постраждають від неї країни з низьким рівнем доходів населення, таких як Україна, адже, на відміну від розвинутих країн, саме в цих країнах населення більшу частку доходів витрачає на базові потреби – продукти харчування, комунальні послуги тощо.

Рано чи пізно пандемія зійде нанівець, і на глобальному ринку очікувано посиляться конкуренція. Україні необхідно системно готуватися до постковідного «стрибка», інакше у найближче десятиліття ми приречені залишатися в пулі «сірих» країн з невизначеним майбутнім і високими соціально-економічними та політичними ризиками.

Література

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

2. Renn O. The Social Arena Concept of Risk Debates. In: S. Krimsky and D. Golding (eds.): *Social Theories of Risk*. Westport, CT (Praeger, 1992). P. 179-197. URL: <https://elib.uni-stuttgart.de/bitstream/11682/7292/1/ren62.pdf>
3. Фуко Мішель. Наглядати й карати: народження в'язниці. К. : Основи, 1998. 392 с.
4. Risk and culture: An essay on the selection of technological a. environment dangers /By Mary Douglas and Aaron Wildavsky. Berkeley: University of California press, 1982. P. ix, 221. URL: https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3212&context=fss_papers
5. Луман Н. Самоописания. Пер. с нем.: А. Ановский, Б. Скуратов, К. Тимофеева. М. : Издательство «Логос», ИТДГК «Гнозис», 2009. 320 с.
6. Яницкий О. Н. Социология риска: ключевые идеи // Мир России. 2003. Т. XII. № 1. С. 3-35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologiya-riska-klyucheveye-idei/viewer>
7. Ehrenberg V. *Versicherungsrecht*. Т. 1. Leipzig : Duncker & Humblot, 1893. 559 s.
8. Braess P. *Versicherung und Risiko*. Wiesbaden : Betriebswirtschaftlicher Verlag dr. Th. Gabler, 1960. 151 s.
9. Warkallo W. *Prawo i ryzyko – przewencja, represja i kompensacja w polityce przeciwszkodowej*. Warszawa : PZUV, 1949. 137 s.
10. Ястремський О. Основи теорії економічного ризику : навчальний посібник. К.: АРТЕК, 1997. 235 с.
11. Мерзляк А. В., Кравченко Т. В. Державна політика у сфері управління соціальними ризиками: сутність, формування та реалізація // Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2010. № 4. С. 170-176.
12. Березіна С.Б. Соціальні ризики: чинники та напрями мінімізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних. К.,

2019. URL: https://idss.org.ua/avtoref/avtoreferat_Berezina.pdf
13. Mazzoleni S., Turchetti G., Ambrosino N. The COVID-19 outbreak: From «black swan» to global challenges and opportunities. *Pulmonology*. 26 (3). P. 117-118. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pulmoe.2020.03.002>.
14. Колот А., Герасименко О. Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України // Праця та соціальна справедливість. Ярмолюк-Крбок К. (ред.). Червень, 2020. Фонд Еберта в Україні. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf>
15. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition. Updated estimates and analysis. URL: https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_767028/lang--en/index.htm
16. Державна служба статистики України: Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Портал відкритих даних : Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua/>
18. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 №179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a17>
19. World Bank Open Data. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/>

References

1. Bek U. *Obshhestvo ryska. Na puty k drugomu modernu*. Per. s nem. V. Sedeljnyka y N. Fedorovoj. M.: Proghress-Tradycyja, 2000. 384 s.
2. Renn O. The Social Arena Concept of Risk Debates. In: S. Krimsky and D. Golding (eds.): *Social Theories of Risk*. Westport, CT (Praeger, 1992). P. 179-197. URL: <https://elib.uni-stuttgart.de/bitstream/11682/7292/1/ren62.pdf>

3. Fuko Mishelj. Naghljadaty j karaty: narodzhennja v'jaznyci. K. : Osnovy, 1998. 392 s.
4. Risk and culture: An essay on the selection of technological a. environment dangers /By Mary Douglas and Aaron Wildavsky. Berkeley: University of California press, 1982. P. ix, 221. URL: https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3212&context=fss_papers
5. Luman N. Samoopysanyja. Per. s nem.: A. Anovskij, B. Skuratov, K. Tymofeeva. M. : Yzdateljstvo «Loghos», YTDGhK «Ghnozys», 2009. 320 s.
6. Janyckij O. N. Socyologhyja ryska: kljuचेvye ydey // Myr Rossyy. 2003. T. XII. # 1. S. 3-35. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologiya-riska-klyucheve-idei/viewer>
7. Ehrenberg V. Versicherungsrecht. T. 1. Leipzig : Duncker & Humblot, 1893. 559 s.
8. Braess P. Versicherung und Risiko. Wiesbaden : Betriebswirtschaftlicher Verlag dr. Th. Gabler, 1960. 151 s.
9. Warkallo W. Prawo i ryzyko – prewencja, represja i kompensacja w polityce przeciwszkodowej. Warszawa : PZUV, 1949. 137 s.
10. Jastremskij O. Osnovy teoriji ekonomichnogho ryzyku : navchalnyj posibnyk. K.: ARTEK, 1997. 235 s.
11. Merzljak A. V., Kravchenko T. V. Derzhavna polityka u sferi upravlinnja socialjnymy ryzykamy: sutnistj, formuvannja ta realizacija // Derzhava ta rehiony. Serija: Derzhavne upravlinnja. 2010. # 4. C. 170-176.
12. Berezina S.B. Socialjni ryzyky: chynnyky ta naprjamy minimizaciji. Dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja doktora ekonomichnykh. K., 2019. URL: https://idss.org.ua/avtoref/avtoreferat_Berezina.pdf
13. Mazzoleni S., Turchetti G., Ambrosino N. The COVID-19 outbreak: From «black swan» to global challenges and opportunities. Pulmonology. 26 (3). P. 117-118. URL: <https://doi.org/10.1016/j.pulmoe.2020.03.002>.

14. Kolot A., Gherasymenko O. Sfera praci v umovakh globalnoji socioekonomichnoji realnosti 2020: vyklyky dlja Ukrajiny // Pracja ta socialjna spravedyvistj. Jarmoljuk-Krjok K. (red.). Chervenj, 2020. Fond Eberta v Ukraini. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf>
15. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition. Updated estimates and analysis. URL: https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_767028/lang--en/index.htm
16. Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy: Oficijnyj sajt. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Portal vidkrytykh danykh : Jedyj derzhavnyj veb-portal vidkrytykh danykh. URL: <https://data.gov.ua/>
18. Pro zatverdzhennja Nacionalnoji ekonomichnoji strateghiji na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 #179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a17>
19. World Bank Open Data. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/>